

talu

(A nganaszan deiktikus napnevek rendszere)

SZEVERÉNYI Sándor

1. Bevezetés

A nganaszan nyelvben az időviszonyok kifejezése számos olyan sajátsgot mutat, amelyek más uráli nyelvben nem találhatók meg, különösen nem *egyszerre*. Röviden ezek a következők: morfológiailag jelölt (imperfektív–perfektív) igeaspektus mellett differenciált igeidőrendszert (köztük morfológiailag jelölt jövő időt) találunk, emellett igen gazdag az igemódrendszer, melynek idővonatkozásai további ragozási paradigmákat feltételeznek (pl. különböző igemódokban különbözhetnek az időre utaló morfémák). Mindemellett van egy elhanyagolt, s látszólag apró jelenség, mely ennek a tanulmánynak a kiindulópontja.

A kiindulópont két furcsa időhatározó-szónak a szerepe az időviszonyok kifejezésében. A két szót és származékait a leginkább mérvadó nganaszan forrás, a Zsdanova–Momgye–Koszttyerkina (2001) nganaszan szótár a következőképpen adja meg:

talu '1) tegnap; 2) holnap'

d'ala² talu 'minden nap'

talua '1) régebbi, korábbi, (el)múlt, tegnapi; 2) holnapi'

talua d'alij 'tegnap, holnap'; *talua takənu* 'tegnapelőtt, holnapután'

A kiindulópont tehát az, hogy a nganaszan nyelvben a 'holnap' és a 'tegnap' jelentést (ill. a 'tegnapelőtt' és 'holnapután' jelentéseket) ugyanaz a szó (ill. névutós szerkezet) fejezi ki. A másik szó, a *manu* nem található meg a szótárban, csak a származékai: *manunu* 'régí', *manua* 'korábbi, régi', *manuədəə* 'régí (tárgy)'.

A jelentések azt mutatják, hogy a *manu* szó (származékai) csak korábban megtörtént eseményekre utalhat(nak), ám találunk olyan példát is, amelyben később bekövetkező eseményre utal. Ezt a következő mondatpár szemlélteti:

- (1) *manu*   *mintⁱagəŋi*   *d'indi-sita-mi*
 később   lehet   hall-Fut-Du1s
 'Később lehet, hogy megtudjuk.' (Wagner-Nagy 2002: 218/44)

- (2) *manu*   *muŋkə-d'üə-ŋ.*
 korábban   beszél-Prt-Sg2s
 'Korábban beszéltél.' (T_SeuMelangana 1211)¹

Álljon itt egy példapár a *talu* 'tegnap, holnap' szóval is:

- (3) *ñüəmə*   *d'ügu-sua*   *talu*
 gyerek-PxSg1   elvesz-PrtSg3   **tegnap**
 'Tegnap eltűnt a gyereke.' (ES-03_paris 246)
- (4) *təni²ia*   *mi*   *talu*   *sua-²sita-mi*   *təni²ia.*
 így   mi(2)   **holnap**   utazik-Fut-1Du.s   így
 'Holnap fogunk elutazni.' (K-03_brothers 523)

Látható, hogy a *manu* szó a megelőző és a következő eseményre is vonatkozhat, ilyenkor a finit igén található időjel (múlt vagy jövő) dönti el a szó jelentését, ugyanezt látjuk a *talu* esetében. Ez a jelenség nem általános, sőt nagyon ritka a világ nyelveit illetően. A következőkben ezt a tipológiai hátteret mutatom be, majd azt vizsgálom meg, hogy ez a jelenség milyen más tényezőkkel függhet össze, és ezek (ki)alakulását milyen tényezők motiválhaták, ill. tették lehetővé.

2. Deiktikus napnevek

Először a deiktikus időhatározó-szók, azon belül pedig a deiktikus napnevek („deictic day-names”, pl. *ma*, *tegnap*, *holnapután* stb.) tipológiáját mutatom be, elsősorban Tent 1998-as tanulmánya alapján.² Tent 157 nyelv adatait vizsgálta, ám alapvető rendszerezéseken túl tágabb összefüggéseket nem állapított meg (ez nem is volt célja), de megjegyzi, hogy a deiktikus napnevek rendszerét más jelenségekkel összefüggésben kell vizsgálni. Az alábbiakban

¹ A következő hivatkozások Valentin Guszev gyűjtésében található szövegekre vonatkoznak: K-03_brothers, K-06_ondatra, N-99_komary, DY-00_kemege_mou, K-06_Lakuna, ES-03_paris, T_SeuMelangana, K-03_malchik.

² Elsőre talán meglepő, hogy mennyire minimális szakirodalom áll rendelkezésre a témában, ám ha belegondolunk abba, hogy ezeket az adatokat a szótárak ritkán tartalmazzák, és így minden nyelv esetében konzulens segítségére van szükség, már érthető.

röviden bemutatom Tent rendszerezését: milyen típusú szimmetriák és aszimmetriák mentén szerveződnek a napnevek a világ nyelveiben.³

A deiktikus napnevekről kevés tipológiai jellegű (egyáltalán: bármilyen jellegű) szakirodalmat találtam.⁴ Ennek oka az lehet, hogy nem könnyű hozzáférni releváns adatokhoz, ugyanis a szótárak anyaga nem lehet elegendő, megfelelő konzulens vagy adatközlőt viszont nem mindig egyszerű találni.

Tent is említ néhány okot, amelyek gyakran felmerültek munkája során. Ez vonatkozik a produktivítás (pl. transzparens-e az adott elem), a rekurzió (reduplikáció, pl. *holnapután után* típusú szerkezetek), a gyakoriság (mennyire gyakori – létező-e – egy adott elem) és a nyelvjárások kérdésére.

Tent négy szempontból csoportosította anyagát. Ezek a következők: morfológiai, numerikus, duális, lexiko-szemantikai szimmetriát/aszimmetriát alkotnak-e a deiktikus napnevek az adott nyelvben. Az alábbiakban ezeket ismertetem, ugyanis a nganaszan rendszer megértése szempontjából fontos ezekkel tisztában lenni.

2.1. Morfológiai szimmetria

A morfológiai szimmetria azt jelenti, hogy N két oldalán levő fogalmak megvalósulásai ugyanolyan morfológiai szerkezetet alkotnak, de maguk az elemek (a bázis és/vagy a módosító) különbözhetnek. Tipikus aszimmetrikus rendszert találunk a finnben, ahol a –N nevek esetében maga a bázis is különbözik, a +2 viszont +1 származéka:

<i>finn</i>	toissapäivänä	–2
	eilen	–1
	tänään	N
	huomenna	+1
	ylihuomenna	+2

Mindazonáltal a polimorfemikus deiktikus napnevek rendszere általában valamilyen mértékű szimmetriát mutat (különösen –/+2-n kívüli elemek). Ezek a polimorfemikus szerkezetek többnyire egy lexikai bázisból és annak módosítójából állnak (ez általában pre/posztpozíció, melléknév vagy szám-név). Minél távolabb áll N-től az adott szerkezet, annál valószínűbb, hogy az

³ Tent jelölései: N = most, mai nap, – jel = N-t megelőző, + jel = N-t követő napi egységek.

⁴ Ezt az is megerősíti, hogy Haspelmath (1997: 7) sem említ a deiktikus napnevekre vonatkozó szakirodalmat, és érdekesnek tartana egy tipológiai szempontú vizsgálatot (pl. hogy van olyan univerzálé, hogy ha egy nyelvben van kifejezés a tavaly jelentésre, akkor biztosan van a tegnapra stb.).

polimorfemikus. A nyelvek kétharmada szimmetrikus morfológiai rendszerű (ezekbe beletartoznak azok a nyelvek is, amelyek az összes napnevet monomorfémával nevezik meg, mint pl. a hindi).

2.2. Numerikus szimmetria

Tent a vizsgált nyelvek 88%-ban talált numerikus szimmetriát. A numerikus szimmetria azt jelenti, hogy N mindkét oldalán ugyanannyi elem található (azaz ugyanannyi napot neveznek meg). A leggyakoribb a $-2\ N\ +2$ rendszer (58%), a $-3\ N\ +3$ ritkább, de gyakori (20%). A $-1\ N\ +1$ rendszer viszont ritka (3%).⁵ Elvértve léteznek $-4\ N\ +4$, $-5\ N\ +5$, $-6\ N\ +6$ rendszerek is (összesen a vizsgált nyelvek 7%-a).⁶ Szimmetrikus például az angol ($-1\ N\ +1$) és a magyar ($-2\ N\ +2$). Példa aszimmetrikus numerikus rendszerre:

<i>ipili</i>	lumane	-2
	tuni	-1
	andipa	N
	anati	+1
	luma	+2
	lumale	+3

2.3. Duális szimmetria

A duális (lexikális) szimmetria azt jelenti, hogy az N két oldalán ugyanazok az elemek jelennek meg. A 157 vizsgált nyelvből mindössze három valósít meg teljes duális szimmetriát: a hindi, a komba és a kapanava:

<i>hindi</i>		<i>komba</i>		<i>kapanava</i>	
tarsõ	-4	mara-nan	-3	hoqueha bahquish	-2
narsõ	-3	mara	-2	bahquish	-1
parsõ	-2	muka	-1	rahma	N
kal	-1	irak	N	bahquish	+1
aaj	N	muka	+1	hoqueha bahquish	+2
kal	+1	mara	+2		
parsõ	+2	mara-nan	+3		
narsõ	+3				
tarsõ	+4				

⁵ Ide sorolja az angolt is. A *the day after tomorrow* típusú perifrasztikus szerkezeteket nem veszi figyelembe.

⁶ Azt Tent is megjegyzi, hogy adatközlői és konzulensei szerint is a $(-/+)2$ -n kívüli lexémák nem gyakori, ám mindenféleképpen létező elemek.

Részleges a duális szimmetria a kalamban, a sziében, a nyugati fidzsiben, a veracruz huastecban, a bolíviai kecsuában, az anejomban, és a szuahéliben.⁷ A részleges duális szimmetria egyik típusa, amikor ugyanazokat a bázisokat használja mindkét oldalon, de a módosítók különböznek (veracruz huastec, kalam, szie, fidzsi), például:

<i>szie</i>	nowisas	–5
	nowimpe	–4
	nowinag	–3
	nome	–2
	ninu	–1
	marima	N
	mran	+1
	weme	+2
	winag	+3
	wimpe	+4
	wisas	+5

A részleges duális szimmetria másik típusa, amikor nem mindegyik oppozíciós lexikális elem egyezik meg. A bolíviai kecsuában és az anejomban például a (–/+1)-n kívüli elemek ugyanazok:

<i>kecsua</i>	minccha	–2
	qayna	–1
	kunan p’unchay	N
	qay’a	+1
	minccha	+2

Tent megjegyzi, hogy Fillmore (1975) szerint ez a típus nem különleges, ám Tent azt írja, hogy az ő anyagában ritka, és saját vizsgálataim is ezt mutatják.

⁷ A hindi az indogermán nyelvcsalád újind ágába tartozik. A komba és a kalam új-guineai pápua nyelv. A kapanava a pano indián nyelvek egyike, Peruban beszélik. A szie (vagy erromangói) Erromango szigetén (Vanuatu) beszélt óceániai maláj-polinéziai nyelv. A nyugati fidzsi (wayan) óceániai (< ausztronéz) nyelv. Az anejom is óceániai, a sziéhez hasonlóan Vanuatun beszélik. A szuahéli keleti bantu nyelv, a kecsua a legnagyobb ragozó típusú indián nyelv. A veracruz huastec a maja nyelvek vazték ágába tartozik.

2.4. Lexiko-szemantikai szimmetria

A legtöbb nyelvben N mindkét oldalán a módosítók ugyanazon osztályba és típusba tartoznak, például egy nyelv vagy lokális vagy temporális módosítót alkalmaz, mindkettőt nem. Tipikus lexiko-szemantikai szimmetrikus rendszert találunk az észt nyelvben, ahol $-/+1$ elemek monomorfemikusak, a $+2$ elem a $+1$ származéka, -2 pedig -1 származéka, s ezt mindkét esetben az *üle* elemmel valósítja meg:

<i>észt</i>	üleeile	-2
	eile	-1
	täna	N
	homme	$+1$
	ülehomme	$+2$

Aszimmetrikus rendszerű például az orosz, ahol a *вчера* 'tegnapelőtt' szóban lokális elöljárószók találhatók (*no-*, *за-*), míg a *послезавтра* 'holnapután' szóban temporális (*после-*).

2.5 A nganaszan rendszer

Tent csoportosítását alkalmazva meg lehet állapítani, hogy a nganaszan deiktikus napnevek rendszerének legfontosabb jellemzője, hogy teljes duális szimmetriát valósítanak meg (Tent 1998: 126–128) – ennél fogva természetesen a morfológiai, a numerikus és a lexiko-szemantikai szimmetria is teljes:

talua takənu, talua taanini	-2
talu	-1
əməd'alI	N
talu	$+1$
talua takənu, talua taanini	$+2$

2.5.1. A módosítók

2.5.1.1. takənu 'mögött'

A *takənu* 'mögött' névutó helyviszony kifejezésére is alkalmas, ugyanakkor részt vesz más időhatározók megformálásában, ezek a múltra vonatkoznak:

<i>manu</i>	<i>hüə</i>	<i>takənu</i>	<i>əməənɨ</i>	<i>mənə</i>	<i>naməənunə</i>	<i>tuj-süə</i>
régen	év	mögött	ide	én	hozzám	jön-PrtSg3

'Régen, egy évvel ezelőtt eljött hozzám.' (K-06_ondatra 943)

əi, sari kobtua kanə hüə takənu konj-d'ia əməənɿ.
 Oh, cār lány néhány év mögött jön-PrtSg3 ide
 'Oh, a cárlány néhány évvel ezelőtt idejött.' (K-06_ondatra 975)

2.5.1.2. *taanini* 'vmi mögött, vmin túl'

A *taanini* névutó csak Guszev anyagában fordul elő, korábbi forrásokban nem. A *talua taanini* szerkezeten kívül mindössze két példám van, mindketőben spaciális viszonyt kifejező szerkezetben szerepel:

šigiʔijjiʔia munu-ntu: nemj-nə munuŋkə-tu,
 emberevő mond-AorSg3 anya-GenPxSg1 mond-AorSg3

d'amuʔ taanini kotu-rə təi-ču
 folyó mögött van-AorSg3 nagymama-PxSg2

'Az emberevő azt mondja: az anyám azt mondta, hogy a tenger mögött/folyón túl van a nagymamád.' (N-99_komary 121)

2.5.2. *küδiasa* 'felébred, felkel' ige

A teljes nganaszan szimmetriát kicsit „megzavarja”, hogy a 'holnap' jelentést a *talu* mellett a *küδiasa* 'felébredni, felkelni' ige különböző származékaival is ki lehet fejezni, amelyek jelentéseit a 'holnap, reggel, másnap, másnap reggel' szavakkal lehet visszaadni.

Feltételes gerundiummal:

tənə küδ'a-hüʔ d'omtu-lə-sudə-muʔ
 te felkel-Ger küzd-Inch-Fut-Pl1

'Holnap megküzdünk veled = ha/amikor felkelünk, megküzdünk veled.'
 (DY-00_kemege_mou 33)

Egyidejűséget kifejező, tagmondat értékű szerkezettel:

təə küδ'a-tu-ndə vɿstupaɪ-ʔki-ʔə-muʔ
 no felkel-Imp-Lat elindul-Inch-Aor-Pl1

'No, amikor felkelünk, fellépünk = holnap/másnap fellépünk (értsd: előadás lesz).'

Ezek a kifejezések transzparenssek, nem sorolhatók a deiktikus napnevek közé, bár az, hogy a beszélők gyakran a 'holnap, másnap, reggel' jelentést adják meg, bizonyos fokú lexikalizálódásra utal.

3. Duális szimmetria és inflexió jövő idő

A nganaszan adatok alapján felállíthatjuk a következő hipotézist: ha a *taluszo* jelentését az dönti el, hogy az ige múlt vagy jövő idő jellel van ellátva, akkor ebből az következik, hogy ha egy nyelvben létezik duális szimmetria, akkor ott valamilyen módon jelölt, elkülöníthető jövő időt kell találnunk. Nézzük meg, hogy a világ nyelvei alátámasztják-e ezt a feltételezést.

A WALS a 67. fejezetben foglalkozik a jövő idő inflexió megvalósulásaival (Dahl–Velupillai 2005). A fejezetet jegyző Östen Dahl és Viveka Velupillai 222 nyelvet vizsgált meg. Ezeknek csaknem a felében (110) a jövő idő inflexió kategóriaként jelenik meg. A listát véleményem szerint azonban fenntartással kell kezelni. Az uráli nyelvek közül az udmurtot és a nyenyecet sorolják ebbe a csoportba, míg a magyart és a finnt az inflexió jövő idő nélküli nyelvek csoportjába. A nyenyec nyelvtenok nem tartanak számon inflexió jövő időt. A szerzők által hivatkozott Salminen-munka is (1993–1999) derivációs kategóriaként említi meg a futurumot. (Erről még l. Salminen 1998: 54–55). Inflexió időkategóriaként az aoristot és preteritumot említi. Formailag egyértelműen meghatározható, a teljes ragozási paradigmában megjelenő jövő idő jelet az udmurtban sem tartanak számon (a jövő idő kifejezéséről az uráli nyelvekben l. Szeverényi 2007).

Van azonban, amit biztosan meg lehet állapítani Dahlék anyaga alapján is: a Tent által duális szimmetrikus rendszerűnek minősített nyelvek vagy az első csoportban találhatók (azaz a jövő idő formailag elkülönül a múlttól és a jelentől), vagy nem szerepelnek Dahlék listáján, tehát olyan nyelvre nincs közvetlen példa, amely ellentmondana a hipotézisnek. Vannak a duális szimmetriájú nyelvek között olyanok is, amelyek nem szerepelnek Dahlék listáján, ezek esetében magam próbáltam meg utánanézni a szakirodalomban. Ezek alapján még inkább megerősíthetjük azt az összefüggés, miszerint a duális szimmetrikus rendszerű nyelvekben a jövő idő elkülönül a múlttól és a jelentől. Az összesített lista:

	nyelv	WALS 67.	jövő idő
teljes:	hindi	van jövő idő	+ ⁸
	komba	(nincs Dahlnál)	+ ⁹
	kapanava	(nincs Dahlnál)	? ¹⁰
részleges:	kalam	(nincs Dahlnál)	?
	szie	(nincs Dahlnál)	+ ¹¹
	nyugati fidzsi	(nincs Dahlnál)	+ (?) ¹²
	veracruz huastec	(nincs Dahlnál)	?
	bolíviai kecsua	(nincs Dahlnál)	+
	anejom	(nincs Dahlnál)	? (+) ¹³
	szuahéli	van jövő idő	+

Tehát megállapíthatjuk, hogy azon nyelvekben, melyekben a deiktikus napnevek legalább részleges duális szimmetriát alkotnak, ott nagy valószínűséggel a jövő idő inflexiók kategóriaként elkülönül. Kérdés, hogy ennek a fordítottja igaz-e: milyen rendszert alkotnak a deiktikus napnevek azokban a nyelvekben, amelyekben a jövő idő önálló kategóriaként megtalálható? Ez nehezen vizsgálható, hiszen a deiktikus napnév-rendszereket kellene végignézni abban a 110 nyelvben, amelyben a jövő idő elkülönül. Ez azonban nem lehetséges, ám ha csak a „hozzáférhető” nyelvekbe „kukkantunk” bele, akkor gyorsan kiderül, hogy a jelölt jövő idő meglétéből nem következik duális szimmetria.

4. A *manu* tanúsága

Térjünk vissza egy kicsit a *manu* szóhoz. A *manu* szó nem napnév, mégis mintha hasonlóan viselkedne a *talú*-hoz. Ám erről azonban szó sincs. A szó etimológiája nem világos,¹⁴ etimológiai szótárakban nem szerepel. A dolgozat elején található példa tulajdonképpen az egyetlen a korpuszban, amelyben a *manu* jövő idővel áll. Az adat viszont megbízható forrásból származik, nem valószínű, hogy elhallás, vagy elírás eredménye lenne. Analógia? És/vagy még valami más?

⁸ Koul 2008: 105–107.

⁹ Southwell 1979: 93–107.

¹⁰ ? = nem találtam megfelelő forrást.

¹¹ Crowley 1998: 98–100.

¹² Nyugati fidzsi forrást nem találtam, a hozzá közel álló boumaa (standard) fidzsiben viszont van inflexiók jövő idő (Dixon 1988: 69–73).

¹³ Lynch 1995: 13–15.

¹⁴ A *-nu* lehetne ősi lokatívuszrag, a *ma-* pedig névmási elem, ám ez csupán felvetés.

5. Lemieux és a hindi *kal*

A szakirodalomban eddig leginkább a hindi *kal* 'tegnap, holnap' kapcsán figyeltek fel a duális szimmetria jelenségére. Megközelítésünk szempontjából egy munkát emelek ki, Lemieux poszterelőadását (2009). A TFA ("temporal frame adverbial", időintervallumot jelölő határozószó) olyan időintervallumot jelöl, amely alatt bekövetkezik, lezajlik az esemény vagy történés. Három állandó temporális értéke lehet:

megelőző (anteriority)
egybeeső (simultaneity)
követő (posteriority).

Lemieux felvet egy negyediket is a hindi nyomán: a proximitást. Ez azt jelenti, hogy a most és a nem-most proximitása áll szemben egymással. Konklúziója: a természetes nyelvek (legalább) két temporális relációs rendszert alkalmaznak:

abszolút rendszert (proximitás),
direkcionális rendszert (megelőző–egybeeső–követő).

Ugyanakkor arra nem tér ki, hogy mindehhez hogyan viszonyulnak az egyéb intervallumot jelölő időhatározó-szók, valamint a TAM kategóriák.

6. Időintervallumot jelölő határozószók (Temporal Frame Adverbial) a nganaszanban

Smith (1981) alapján a következőképpen lehet csoportosítani az időhatározókat:

deiktikus	pl. múlt héten, tegnap, most, ebben a pillanatban, jövő héten, holnap
óra-naptár	pl. éjfélkor, délben
függő ¹⁵	pl. előbb, korábban, ugyanakkor, később

Az előzőekben felmerült az a felettébb erős gyanú, hogy az inflexiók jövő idő megléte és a deiktikus napnevek duális szimmetriája között létezik összefüggés. Ahhoz, hogy ez egyértelműen világos legyen, két dolgot kell még megvizsgálni a nganaszanban: a többi időhatározó-szót (elsősorban a deiktikus határozószókat), azok rendszerét, illetve, hogy aorisztoszi időben milyen időhatározó-szók jelenhetnek meg a mondatban.

---

¹⁵ deictic, clock-calendar, dependent

A megelőző (tavaly) és a következő évre (jövő év) különböző terminusokat használnak. Sőt a korpusz szövegeiben a jövő évet megjelölő elnevezés nincsen. Kérdéses, hogy a Kosztyerkina–Momgye–Zsanova szótárban szereplő megnevezések valóban létező megnevezések, vagy az adatközlő próbált-e meg megfelelni a gyűjtés során.

A nganaszanban hiányoznak a másodperc, perc, óra és a hét (hét nap) megnevezései. A hónapnevek megtalálhatók, ezek holdhónapok ugyan, de mint azt az elnevezések mutatják, inkább kötődnek természeti jelenségekhez, eseményekhez (pl. jég olvadása, sötétség, rének megjelenése). Kétféleképpen lehet kifejezni a 'hónapban' jelentést: a *kičəḏəḏ-tənu* (hónap-Loc), valamint a *kičəḏəḏ čuhəni* (kb. 'a hónap idején') szerkezetekkel:

<i>tah.</i>	<i>turku-tu</i>	<i>kaŋgüčəküə</i>	<i>šiti</i>	<i>tībijkiarə</i>	<i>bəntini</i>	<i>sanü-rü-gəj</i> ,
hát	tó-Dat	valamikor	két	fiú	kint	játszik-Aor-Du3

kəu kičəḏəḏ čuhəni
jávör hónap idején

'A tónál valamikor a két fiú játszik, szeptemberben.' (K-06_Lakuna 21)

<i>təə</i>	<i>ŋanaʔsanuni-d'aa</i>	<i>suəʔ-ku-muʔ</i>
ez	ember-Dat	utazik-Imp-Pl2

<i>tah.</i>	<i>tətirə tah.</i>	<i>suəd'ü-ʔə-ʔ</i>	<i>nojabr kičəḏəḏ-təni</i>
hát	így	utazik-Aor-Pl3	november hónap-Loc

'Az emberekhez utazzunk, így ők utaztak novemberben.' (K-03_malchik 60)

A hét napjait nem nevezik meg, és a hét fogalma is hiányzik. A mai nganaszanban a napnevek orosz átvételek. Egyik adatközlőm pl. a 'hét' fogalmat hol a *hed'ele* (< or. *неделе*), hol a *sajbi d'ali* 'hét nap' kifejezésekkel nevezte meg.

A függő elnevezések legalább két időpontot vagy intervallumot feltételeznek, ezek egymáshoz való relatív sorrendje lényeges. Ebből a szempontból lényegtelen, hogy ez a két esemény a múltban, a jelenben vagy a jövőben megy végbe (vö. Evans 2005: 185–198).

6.1. Szamojéd kalendárium

A nganaszan – és a többi szamojéd nyelv – esetében a naptárról és az időszámításról elég sokat tudunk, ám ez csak az évszakokra és a hónapokra vonatkozik, az ennél kisebb/rövidebb időegységek megnevezéseiről, azok rendszeréről viszont hallgat a szakirodalom (pl. Golovnyov 1995, Popov 1966, Sobanski 1995, Tyiskov–Csesko 2005), bár voltak kísérletek például az időfogalmának tisztázására a nganaszanban (Sobanski 1999).

6.2. Korrelációk

Az áttanulmányozott szövegek alapján a következő következtetéseket vonhatjuk le:

- (1) Ha a mondatban szerepel a *tal*u napnév, akkor a főige vagy múlt időben van, vagy jövő időben (kijelentő vagy felszólító módban). Aorisztozban sohasem.
- (2) Továbbgondolva a Lemieux által felvetetteket, nézzük meg az alábbi magyar mondatpárt:

Vasárnap moziba mentem.

Vasárnap moziba megyek. (= biztos, hogy nem ma)

Az első mondatban teljesen egyértelmű, hogy a vasárnap a mai naphoz legközelebb eső ilyen nevű elmúlt napra vonatkozik, ezt a magyar a múlt idővel oldja meg. A második mondatban pedig az egyértelmű (kivéve ha az nem rendszeres cselekvésre, eseményre utal), hogy ebben az esetben a vasárnap a következő ilyen napra vonatkozik, azaz – bár az igei alak jelen idejű – a vasárnap nem eshet egybe a mai nappal (mert akkor azt mondjuk, hogy *Ma moziba megyek.*). Itt tehát a múlt – nem-múlt idők megkülönböztetése elegendő ahhoz, hogy az időhatározó önmagában ne legyen elég az időviszony meghatározásához. Tehát:

napnév + jelen idejű ige	> csak jövőre vonatkozhat
napnév + múlt idejű ige	> csak múltra vonatkozhat

Mégis, miért van az, hogy jellemzően csak olyan nyelvekben alakul ki duális szimmetrikus rendszer, ahol inflexiók jövő idő is van? Nézzük meg a nganaszant:

<i>tal</i> u + jövő idejű ige	> csak jövőre vonatkozhat
<i>tal</i> u + múlt idejű ige	> csak múltra vonatkozhat

És mi van a jelen idővel a nganaszanban? A nganaszanban a „jelen idő” nem illeszthető be a deiktikus igeidők rendszerébe. A nganaszanban a deiktikus igeidők (régmúlt, múlt, jövő) mellett van egy aorisztoszi idő, ami azt jelenti, hogy az adott finit ige időértékét az ige aspektusa határozza meg. Befejezett ige esetében ez közelmúlt (amelyben történt esemény hatással van a jelenre), imperfektív esetében pedig jelen. És mindezt teszi úgy, hogy morfológiailag is jelöli, ún. koaffixummal.¹⁶ Az is mutatja, hogy az aorisztosz nem deiktikus, hogy a *talu* nem fordul elő aorisztoszi állítmány mellett, azaz a *talu* jelentését nem képes egyértelműen meghatározni. A „rendelkezésre álló” jövő idővel viszont ez megoldható.

A *talu* szimmetrikus használatát az is megengedi, hogy a nganaszan a hét napjait nem nevezi meg. A napnál kisebb egységeket (óra, perc stb.) sem fejezi ki, a napszakokat viszont igen, amelyek viszont transzparens kifejezések).¹⁷ Más időhatározói csoport esetében viszont nem találunk a fent említetthez hasonló összefüggést, hiszen a függő időhatározó-szók két eseményt kapcsolnak össze.

A tipológiai alapú vizsgálat mellett sokat mondhat a történeti háttér felderítése. Mindez azonban egy újabb és átfogóbb, a többi szamojéd nyelvre és az area nyelveire is kiterjedő kutatás keretében lehetséges. Ha sikerülne történeti szempontból is előrejutni, akkor talán arra a kérdésre is (legalább részben) választ kapnánk, hogy a duális rendszer valamiféle ősi lenyomata a „civilizált” időszámítás előtti világnak vagy sajátos körülmények hatására alakult-e ki.

¹⁶ Éppen ezért nem lehet időjelnek minősíteni, mivel a perfektív igeeknek és az imperfektív igeeknek külön koaffixumuk van (csupán néhány ige veheti fel mindkettőt).

¹⁷ Nem tudom, hogy a napnevek, illetve a napszakok elnevezései és a természeti-földrajzi körülmények közötti esetleges összefüggést vizsgálták-e már. Ez az északi népeknél – ahol hetekig lehet sötét vagy világos – különösen érdekes lehet. Így az a kérdés is felmerül, hogy a *talu* pontosan mekkora egységet jelöl.

Irodalom

- Capell, Arthur A.: Re-study of the Language of Aneityum New Hebrides Typescript. http://www.paradisec.org.au/fieldnotes/image_viewer.htm?ANEIT301,81,50,L (2010. október 15.)
- Crowley, Terry 1998: An Erromangan (Sye) Grammar = Oceanic Linguistics Special Publication 27. University of Hawai'i Press, Honolulu.
- Dahl, Östen–Viveka Velupillai 2005: The Future Tense. WALS. OUP, Oxford. <http://wals.info>
- Dixon, Robert Malcolm 1988: A Grammar of Boumaa Fijian. Chicago University Press, Chicago.
- Evans, Vyvyan 2005: The Structure of Time. Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- Fillmore, Charles 1975: Santa Cruz lectures on deixis 1971. Indiana University Press, Bloomington.
- Golovnyov, Andrej 1995: Андрей Головнёв, Говорящие культуры: традиции самодийцев и угров. УрО РАН, Екатеринбург.
- Guszev, Valentin é.n.: Валентин Гусев, Nganasan texts/Корпус нганасанских фольклорных текстов [ms.]. Az anyag nagy része az interneten elérhető: <http://www.iling-ran.ru/gusev/Nganasan/index.php> (2010. november 17.)
- Haspelmath, Martin 1997: From Space to Time. Temporal Adverbials in the World's Languages. LINCOM Studies in Theoretical Linguistics 3. Newcastle–München.
- Kosztyerkina–Momgye–Zsdanova 2001: Н. Т. Костеркина–А. Ч. Момде–Т. Ю. Жданова, Словарь нганасанско-русский и русско-нганасанский. Филиал издательство Просвещение, Санкт-Петербург.
- Koul, N. Omkar 2008: Modern Hindi Grammar. Dunwoody Press.
- Lemieux, Alice 2009: Evidence from Hindi for proximity as a consistent temporal relation. LSA. Poster. <http://home.uchicago.edu/~lemieux/lemieuxKalProximity.pdf> (2010. június. 3.)
- Lynch, John 1995: The Anejom Subject-Marking System: Past, Present, and Future. Oceanic Linguistics 34: 13–26.
- Popov, A. A. 1966: The Nganasan. The Material Culture of the Tavgi Samoyeds. Uralic and Altaic Series 56. Indian University Publications, Bloomington.
- Salminen, Tapani 1998: Tundra Nenets Inflection. MSFOu 227.
- Salminen, Tapani 1993–1999 (1993–2008): Tundra Nenets. www.helsinki.fi/~tasalmin/sketch.html (2010. november 17.)

- Smith, Carlota S. 1981: Semantic and Syntactic Constraints on Temporal Interpretation. In: Tedeschi, P. J.–Zaenen, A. (eds.), *Syntax and Semantics* 14: 213–238.
- Sobanski, Florian 1995: *Untersuchung der Monatsnamen samojedischer Sprachen*. Hamburg [ms.].
- Sobanski, Florian 1999: Substantivische Ausdrücke für 'Zeit' im Nganasanischen. In: *Europa et Sibiria: Beiträge zu Sprache u. Kultur d. kleineren finnougri., samojed. u. paläosibir. Völker. Gedenkband für Wolfgang Veenker = Veröffentlichungen d. Societas Uralo-Altaica* 51: 415–419.
- Southwell, Nevill 1979: *Komba Grammar Sketch*. Summer Institute of Linguistics, Ukarumpa, Papua New-Guinea.
- Szeverényi Sándor 2007: Igeidő és aspektus. In: Kozmács István–Sipőcz Katalin (szerk.), *Uralisztika. JGYTF Kiadó, Szeged*. 102–122.
- Szimcsenko–Szmoljak–Szokolova 1993: Ю. Б. Симченко–А. В. Смоляк–З. П. Соколова, *Календари народов севера. Календар в культуре народов мира*. Наука, Москва. 201–253.
- Tent, Jan 1998: The structure of deictic day-name systems. *Studia Linguistica* 52: 112–148.
- Tyiskov–Csesko 2005: В. А. Тишков–С. В. Чешко, *Народы западной Сибири*. Москва, Наука.
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) 2002: *Chrestomathia Nganasanica*. SUAS 10, MTA Nyelvtudományi Intézet–SZTE Finnugor Tanszék, Budapest–Szeged.

*

talú

(The system of the deictic day-names in Nganasan)

This paper aims to analyze the system of Nganasan deictic day-names from a typological point of view. Few linguistic typological works exist on the topic, my approach applies primarily Tent's approach (1998). The typological classification of the deictic systems of the day-names shows that Nganasan belongs to languages with a system of full dual symmetry. Regarding the languages of the world, this is a very rare phenomenon. Based on typological comparison, it can be safely assumed that the development of the dual symmetry depends on the development of the inflectional future tense.

SÁNDOR SZEVERÉNYI